

Når jeg så skal ut i verden

Barn og tro i tidlig kristendom

 tapir akademisk forlag

Innhold

Innledning	9
Karl Olav Sandnes	
1. Barn i antikken og tidlig kristendom. Hva er det mulig å vite og hva vet vi?	15
Reidar Aasgaard	
2. Barns forhold til religioner i antikken	31
Inger Marie Lindboe	
3. Barn og opplæring i gresk-romerske miljø	45
Tor Vegge	
4. «Når dine barn spør deg ...» Trosformidling til barn og unge i jødisk tradisjon	61
Karl Olav Sandnes	
5. Barn i evangeliene	75
Inger Marie Lindboe	
6. «... oppdragelse og rettleiding som er etter Herrens vilje» Trosformidling til barn og unge i den eldste kirke	113
Karl Olav Sandnes	
7. Til barnets beste? Samspillet mellom hjem, kirke og skole i tidligkristen trosopplæring	143
Reidar Aasgaard	
8. Organisert trosopplæring for barn og unge	167
Oskar Skarsaune	
9. Tomas' barndomsevangelium – den første kristne barnefortelling?	205
Reidar Aasgaard	
10. «La ingen ting være så viktig som å ha omsorg for barna» – kristen oppdragelse hos Johannes Krysostomos	221
Odd Magne Bakke	
11. Ut i verden: refleksjoner rundt trosopplæring i antikken og i dag	237
Karl Olav Sandnes, Oskar Skarsaune og Reidar Aasgaard	

Litteraturliste	255
Om forfatterne	270

9. Tomas' barndomsevangelium

– Den første kristne barnefortelling?

Reidar Aasgaard

Hva slags materiale ble brukt i trosformidlingen overfor barn og unge i den tidlige kristendom? Dette er spørsmål vi flere steder har vært inne på. Det dreide seg trolig om ulike slag stoff. Svært ofte ville det være fortellinger fra Det gamle testamentet, spesielt fra urhistorien og fedrehistorien (1 Mosebok). Men det ville også være fortellinger fra Det nye testamentet, særlig fra Jesu og apostlenes liv. I tillegg kunne det dreie seg om lærestoff, dvs. kateketisk materiale, så som utvalgte bibelsteder, bønner, etiske anvisninger, formularer o.l. Sanger med stoff fra Salmenes bok og fra tidligkristne hymner hørte trolig også med til barnelærdommen. Kan hende kan vi også inkludere martyrfortellinger om kristne barn som led døden for sin tros skyld.¹

Svært ofte var nok dette materialet beregnet både på barn og på voksne – ut fra antikkens storfamilie-strukturer er det kunstig å trekke skarpe skiller mellom barne- og voksenkulturer. Likevel er det rimelig å anta at noen typer materiale har vært spesielt egnet for eller rettet mot barn. Ut fra at barn utgjorde 30–50 % av befolkningen, virker det svært usannsynlig at ikke de også skulle ha slikt stoff som var deres eget. En rekke antikke forfattere, også kristne, beretter at barn ble fortalt eventyr, mytologiske historier, regler o.a., samtidig som de samme forfatterne ofte er kritiske overfor dette stoffet. Og selv om mange i antikken hadde begrenset syn for barns behov, vitner mange kilder også om atskillig innsikt i barns tenkemåter og interesser, og om en evne til å formidle stoff til dem på deres egne premisser.²

Tomas' barndomsevangelium – et apokryft evangelium

En fortelling som kan ha inngått i dette mangfoldige stoffet, er *Tomas' barndomsevangelium*. Skriftet regnes blant de såkalt apokryfe evangelier. «Apokryf» er gresk for «bortgjemt» og er en betegnelse på en rekke ulike skrifter som ble til i løpet av kristendommens første århundrer. De fleste stammer fra det 2.-5. århundre og består av evangelier, apostelgjerninger, brev og åpenbaringsskrifter.

¹ Temaet «barnelærdom» er behandlet utførlig i Aasgaard 2009a, kap. 12; jf. også Aasgaard 2009b.

² Se Aasgaard 2009a, kap. 6.

Forfatterskapet er ofte tillagt kjente skikkelser fra Bibelen. Dette er materiale som bygger på og gjerne etterlikner de bibelske skrifter, særlig Det nye testamente. Tekstene spinner i mange tilfeller videre på og utfyller «hull» i Bibelens beretninger, f.eks. fra deler av Jesu liv eller Paulus' og andre apostlers virksomhet.

Fortellingene har både til hensikt å underholde og å tjene til oppbyggelse. I en del tilfeller har de også brodd mot NT-tekstene og er opptatt av å korrigere eller tegne et annet bilde av personer og hendelser. En del av skriftene ble spesielt verdsatt i miljøer som sto i spenning til den mer etablerte kirkelighet. Det nylig oppdagede Judasevangeliet er et godt eksempel på dette.

Blant de apokryfe skriftene er Tomas' barndomsevangelium spesielt fordi det er alene om å fortelle om Jesu oppvekst. Det eneste skriftet som ellers berører temaet, er *Jakobs forevangelium* (også kalt *Jakobs protevangelium*), men her er det først og fremst Marias liv og Jesu fødsel som står i sentrum. Forbildet for Tomas' barndomsevangelium er antakelig evangeliene i Det nye testamente. Det skiller seg riktignok fra disse ved at det bare skildrer en liten del av Jesu liv, hans tidlige barndom fra han er fem til han blir tolv år gammel. Likevel har det i form og innhold så mange felles trekk med NTs evangelier at det med god grunn kan betegnes et (barndoms)evangelium.

Fortellingen, som er anonym, ble til rundt midten av 100-tallet, i alle fall i sin kjerne. Den fins i flere varianter, der enkelthistorier er fortalt på ulike måter, og der noen historier er kommet til underveis og andre utelatt. Trolig skyldes variasjonen at fortellingen er blitt overlevert på folkemunne, og dermed er blitt bearbeidet og tilpasset til stadig nye situasjoner. I stedet for å kalle opphavspersonen en forfatter, som gir assosiasjoner til noe skriftlig, er det derfor vel så treffende å tale om en forteller. Den varianten som blir sitert i dette kapitlet, gjengir en tekst som antakelig stammer fra 300-tallet.³

Tomas' barndomsevangelium var opprinnelig på gresk, selv om enkelte også har pekt på andre mulige språklige opphav. Det er usikkert hvor den ble til – mest sannsynlig i et område der gresk språk sto sterkt. Spesielt aktuelle opprinnelsessteder er Lille-Asia (nåværende Tyrkia), Hellas-området og Syria.

Fortellingen ser ut til å ha blitt populær raskt. Den ble svært tidlig, antakelig allerede på 200-tallet, oversatt til latin og syrisk, litt senere til georgisk, armensk, slavisk, etiopisk og arabisk. Ved slutten av 600-tallet fantes den i ver-

³ Det greske håndskriftet Sabaiticus 259. Sitatene er min oversettelse. En yngre variant av historien er oversatt i Thomassen/Moxnes 2001. Denne har to ekstra episoder og en litt annen rekkefølge. I den ene episoden blir et lite barn sykt og dør, men vekkes opp igjen av Jesus. I den andre faller en bygningsarbeider ned en trapp og dør, for så også å bli vekket opp igjen. Kapittelnummereringen i denne varianten avviker noe fra teksten jeg viser til.

sifisert form på irsk. Fortellingen ble tidlig, trolig fra 500-tallet, innføydd i større fortellingsenheter, ofte sammen med Jakobs forevangelium. Vi finner den for eksempel bevart i et stort antall håndskrifter av *Pseudo-Matteus*, en fortelling som var populær gjennom hele middelalderen, og i den store etiopiske samlingen av historier kalt *Jesu mirakler*. Til og med i Koranen (600-tallet) finner vi spor av barndomsevangeliet (sure 3,46 og 3,49). Det var først sent i middelalderen at det mer gikk i glemmeboken. Men også etter dette var fortellingen kjent, og vi finner igjen deler av den i norsk og nordisk folkediktning.⁴

Fortellingens innhold

Tomas' barndomsevangelium, som i moderne tekst utgjør 8–10 boksider, består av en rekke underfortellinger og noen historier der Jesus blir tatt med til skolen for å lære å lese. I flere av dem får vi også korte samtaler og taler. Fortellingen har ingen verdi som historisk kilde til Jesu liv. Dens betydning ligger først og fremst i hva den forteller om tidlig kristendoms forestillinger om barn og om Jesu barndom.

I innledningen presenterer «israelitten Tomas» seg som forfatter (kap. 1). Men dette er tilføyd på et sent tidspunkt i tradisjonen – avsnittet finnes ikke i flere av de eldste oversettelsene. Selve fortellingen begynner med at Jesus sofn fem-åring leker på bredden av en elv. Det har nettopp regnet, og han samler noe av flomvannet i små dammer. Vannet som er grumset, gjør han rent bare med et ord. Så former han tolv lekespurver av leiren fra elvebredden. Siden han gjør dette på en sabbat, sladrer noen til Josef, og han går og irttesetter gutten for dette. Men Jesus tar ikke selvkritikk – han befaler i stedet fuglene å bli levende. Så skjer, og de flyer kvitrende av gårde.⁵ Deretter kommer øversteprestens sønn og ødelegger dammene Jesus laget, slik at vannet renner ut. Resultatet denne gangen er sjokkerende: Jesus forbanner gutten så han faller død om (kap. 2–3).

Like dramatisk er det i neste fortelling, der en gutt dulter borti Jesus mens han er på vei fra elva sammen med Josef. Jesus forbanner også denne gutten så han dør. Ikke overraskende blir guttens foreldre sinte og går til Josef og anklager sønnen hans, og truer også Josef selv. Følgen er at Jesus gjør dem blinde, og

⁴ Se Hodne 1991: 233–34.

⁵ Det er denne fortellingen som vi gjenfinner deler av i Koranen. Der sies det imidlertid ikke noe om at Jesus er barn. I Sure 3,49 sier Jesus: «Jeg er kommet til dere med et jærtegn fra deres Herre. Jeg vil forme for dere fugl av leire og blåse på den, og den vil med Guds samtykke bli levende fugl» (*Koranen* 2000: 35).

at Josef så straffer Jesus ved å dra ham i øret. Som svar irettesetter Jesus ham med noen visdomsord (kap. 4–5).

En lærer ved navn Sakkeus som hørte det Jesus sa, tilbyr seg nå å undervise ham og lære ham både folkeskikk og å lese. Josef går under stor bekymring med på det. Gutten holder da sin første større tale, der han blant annet erklærer overfor sin far at «da du ble født, fantes jeg allerede, og jeg er kommet til deg slik at du, far, kan lære slikt av meg som ingen andre vet, eller er i stand til å lære bort» (6:4). Når Sakkeus går i gang med å lære ham alfabetet, svarer Jesus ikke, og læreren slår ham i hodet. Dermed blir gutten sint, og gir seg til å ramse opp hele alfabetet fra alfa til omega, dvs. fra a til å. Han anklager så læreren for ikke å forstå den dypere mening i bokstavene, og går i gang med å forklare hva som ligger i bokstaven A. Forklaringen er overlevert i ulike utgaver og framstår som et abrakadabra. Ordene er «greske» i dobbel forstand: De er riktignok på gresk, men gir ikke engang mening for greskkyndige. Trolig gjenspeiler «forklaringen» en slags regle der ordspill og klang spiller en viktig rolle. Deler av den kan oversettes slik: «A-en har skarpe linjer og tverrstreker, som spisses, krysses, forenes, kryper ut, trekker seg tilbake... den er tremerket og tosidet, likeformet, likeplassert og likedan» osv.

Når læreren hører denne beskrivelsen, blir han himmelfallen over Jesu visdom. Han klager sin nød og skam overfor tilhørerne – han har dummet seg skikkelig ut og undrer seg storlig over hvem gutten vel kan være, om han er en «gud, en engel, eller noe annet» (7:4). Denne innsikten får Jesus til å le høyt og å utbryte at øyeblikket er kommet da «de ufruktbare skal bære frukt, de blinde skal se, og de uforstandige få visdom i hjertet» – og dermed helbreder han alle dem som han tidligere hadde forbannet (kap. 6–8).

Noen dager etter leker Jesus sammen med andre barn på taket av et hus. Det dreier seg trolig om et hus med flatt tak der det er en terrasse – en type bygning som er vanlig i middelhavslandene også i dag. Da skjer det at et av barna, en gutt som heter Zenon, faller ned og slår seg i hjel. Alle barna springer hjem og lar Jesus bli igjen alene. Like etter kommer foreldrene løpende. Sinte og fortvilede bebreider de rampegutten Jesus for det som er skjedd. Men han forsvarer seg gjennom å vekke Zenon opp fra de døde, slik at han selv kan fortelle at det ikke var Jesu skyld. Dette får foreldrene til å falle på kne for Jesus og takke Gud (kap. 9).⁶

Fortellingen fortsetter med at Jesus blir sju år og sendes ut av Maria for å hente vann. Ved et uhell går vannkrukken i knas. Men på underfullt vis greier

⁶ I enkelte av de eldste variantene av fortellingen, bl.a. i Sabaiticus 259, befaler Jesus Zenon å «sovne inn igjen» etter at han har frikjent ham for «mordet»!

gutten å samle og frakte vannet i kappen sin. Når moren får se det, takker også hun Gud og gir gutten sin en klem. Deretter er det tid for Jesus å hjelpe faren sin. De sår på åkeren sammen, og kornet de sår, bærer hundrefold frukt, noe de lar landsbyens fattige få del i (kap. 10–11).

Så blir Jesus åtte år. Nå er det tid for ham å assistere faren i verkstedet hans, der han pleier å lage ploger og åk. Han har fått i oppdrag av en rik mann å gjøre om en seng til en flott divan. Men den ene sideplanken er blitt for kort, og Josef blir helt fortvilet. Igjen vet Jesus råd: Mens Josef holder i den ene enden, tar Jesus tak i den andre og drar planken lang nok igjen. Som Maria takker også Josef Gud for gutten og gir ham en klem (kap. 12).

Siden Jesus er så evnerik, tar faren ham på ny til skolen. Men også den nye læreren er altfor utålmodig. Så når den fremmelige gutten ber læreren forklare ham B-en før han selv forklarer ham A-en, blir han sint og slår ham i hodet. Igjen skjer det at læreren forbannes og faller død om. Dermed må Josef skaffe en tredje lærer. Men denne pedagogen er mer forstandig: Han oppmuntrer gutten og leier ham i hånden til klasserommet. På læsepulten der ligger det en bok. Men da det ikke er Skriften (Det gamle testamentet) vil ikke Jesus lese i den. I stedet holder han en myndig tale, som får alle til å undre seg, og læreren til å oppmuntre ham til å si mer. Josef som kommer løpende for å avverge et mulig nytt drap, får høre læreren beskrive Jesus som full av «visdom og nåde». Og som takk for denne lærerens innsats vekker gutten forrige lærer opp fra de døde igjen (kap. 13–14). Når enden er god, er allting godt!

Etter dette følger de to siste underfortellingene. I den første blir Jakob, Jesu bror, bitt av en slange mens de sanker ved til brødbaking. Jesus blåser på bittet så såret leges. Og mens slangen dør, berger Jakob livet. I det andre miraklet hogger en ungdom seg i foten og dør av blødtapet. Jesus blir oppmerksom på oppstyret, løper til unnsetning og vekker ham opp igjen – til tilskuernes store undring over dette barnet som berger så mange fra den visse død: «Han vil sikkert fortsette å frelse mennesker hele sitt liv!» (kap. 15–16).

Fortellingen gjengir til slutt historien fra Lukasevangeliet om Jesus som tolvåring i templet og knytter på den måten beretningen om Jesu barndom sammen med Det nye testamentets framstilling av den voksne Jesus (kap. 17; jf. Luk 2,41–52).

Barndomsevangeliets miljø og publikum

Hvem kan ha vært publikum for en slik historie? Dette har vært et sentralt spørsmål i forskningen rundt barndomsevangeliet. Mange forskere har hevdet, blant annet ut fra et par bemerkninger hos kirkefedrene Ireneus fra Lyon (2. årh.) og Johannes Krysostomos (5. årh.), at fortellingen har gnostiske røtter. Denne bevegelsen innen tidlig kristendom, som man er blitt bedre kjent med gjennom funnet i 1945 av skriftrullsamlingen i Nag Hammadi i Egypt (fra 4. årh.), opererte blant annet med et skarpt skille mellom godt og ondt, ånd og materie, den opphøyde Gud og den onde skaperguden («demiurgen»). Ifølge disse forskerne er særlig Jesusbildet i barndomsevangeliet preget av dette. Når gutten framstår som ulydig og uforutsigbar, som *ἐὼς* som ler, og som holder taler fulle av bokstavmystikk, går han etter deres mening inn i et gnostisk mønster.

Ved nærmere studium av fortellingen virker imidlertid denne oppfatningen lite sannsynlig. Det er for eksempel ikke noe som vitner om en negativ holdning til det materielle, og Jesus opptrer heller ikke som en gnostisk frelserskikkelse som skal berge mennesket ut av fangenskapet i kroppen. Bildet som tegnes av Jesus, med unntak av hans forbannelser, er i store trekk i samsvar med det vi finner i Det nye testamentet. Kanskje er noe av grunnen til at en del forskere har gjort barndomsevangeliets Jesus gnostisk, at det ga en anledning til å avskrive både et gnostisk kjetteri og barndomsevangeliets «sære» Jesusbilde med ett og samme pennestrøk?

Andre forskere har ment at barndomsevangeliet er doketisk, nemlig at Jesus blir framstilt som en guddommelig og bare tilsynelatende menneskelig skikkelse. Men heller ikke dette er treffende: Selv om han har klart guddommelige trekk, bl.a. en enestående visdom, skildres han som et alminnelig menneske, med en materiell kropp, nære sosiale relasjoner, og med evne til å føle både smerte og glede. For å bruke en formulering fra en tidligkristen bekjennelse som i tid ikke er så langt unna dette barndomsevangeliet: Jesus framstår i fortellingen som både «sann Gud og sant menneske».

Forskningen har også vært inne på andre teorier om barndomsevangeliets bakgrunn og publikum. Felles for disse er at de ikke har bygd på grundige analyser av selve fortellingen. Enkelte nyere forskere har undersøkt den nøyere og hevder at den i langt større grad må ses på som tidligkristent fellesgods uten klar tilhørighet til bestemte teologiske eller ideologiske retninger.⁷ Som antydnet ovenfor, samstemmer fortellingens Jesusbilde i stedet for det meste med Det nye testamentet. Dette er etter mitt syn en mye riktigere tilnærming til fortellingen og dens publikum.

⁷ Dette gjelder særlig Hock 1995 og Chartrand-Burke 2001, se Aasgaard 2009a, kap. 1.2–4.

En historie fra bygda

Men kan vi si mer om det miljø fortellingen har tilhørt? Etter min oppfatning er det særlig to ting som er mulige – og viktige – å si. Det ene, som jeg her bare berører kort, er at fortellingen synes å gjenspeile et landsens miljø. Selv om innledningen (som altså ikke er original) forteller at historien foregår på Jesu hjemsted, Nasaret, er dette først og fremst en fiksjon – lite annet i fortellingen viser særlig kjennskap til jødiske forhold i Palestina. Leser man i stedet fortellingen som et speil av det miljøet historien levde i og ble videreført i, trer det fram et interessant bilde.⁸ Den verden som tegnes, er et landsbymiljø med mennesker av ulik sosial bakgrunn: rike, en middelklasse og fattige. Næringsveier og aktiviteter typisk for et slikt miljø er også nevnt: jordbruk, håndverk, byggevirksomhet, husarbeid, utdanning. Vi får et bilde av landlige omgivelser: Like ved landsbyen fins det jorder, skog og en elv. Også de verdier og holdninger vi møter, samsvarer godt med en senantikk setting som dette: respekt for eldre, godhet mot andre, vekt på å verne om sin og familiens ære, ønsket om å rykke opp på den sosiale rangstigen – særlig Jesu far framstår som eksempel på det siste.

I det hele tatt er det mange trekk som stemmer med et liv på den tids bygda, ikke minst ut fra det bildet nyere arkeologisk forskning gir.⁹ Dersom dette er en riktig plassering av Tomas' barndomsevangelium, er det en viktig innsikt, ettersom et flertall – kan hende 80 % – av Romerrikets ca. 60 millioner innbyggere faktisk bodde i landsbyer og på landet, ikke i de større byene. Svært mye av det skriftlige materialet bevart fra antikken stammer fra de store byene, særlig Roma, og fra de høyere lag, eliten. Dette gir et urbant inntrykk av den tids verden, men et inntrykk som fortegner forholdene sterkt både geografisk og sosialt. Det moderne fokus på det urbane, også innen forskningen, har nok òg bidratt til å fordreie bildet. Forstår vi i stedet Tomas' barndomsevangelium som en fortelling fra en senantikk, tidligkristen hverdag i et ruralt primærnæringsmiljø, framtrer fortellingen som et verdifullt, og kanskje sjeldent, vindu inn i en verden vi i dag har begrenset viten om, men som den gang var den verden som et flertall kunne gjenkjenne som sin.

8 Det er en utbredt holdning blant forskere at man skal være svært forsiktig med å slutte fra den «verden» som tegnes i en tekst, og til en «virkelig» verden som den kan reflektere – avstanden mellom fiksjon og realitet er ofte større og annerledes enn man kan bli fristet til å anta. Jeg er generelt enig i denne skepsisen, men mener at den for barndomsevangeliet del ikke skal overdrives – fortelleren synes overhodet ikke å være opptatt av å skape en egen, fiktiv verden. Også svært mye forskning f.eks. på NTs evangelier forutsetter at det er en nær sammenheng mellom det enkelte evangeliums særpreg og det miljøet som det ble til i.

9 Se Aasgaard 2009a, kap. 11.

En fortelling for barn?

Det andre trekket ved Tomas' barndomsevangelium vi skal stanse ved, og som jeg vil utdype spesielt her, er den påfallende sentrale plassen barn har. Mye kan tilsi at fortellingen har spilt en spesiell rolle i mange barns liv i den tidlige kristendom. Enkelt sagt: Et hovedpublikum for Tomas' barndomsevangelium kan faktisk ha vært *barn*. Mange trekk i selve fortellingen peker i en slik retning, og jeg vil ta fram de viktigste her.

For det første: Barn spiller en framtrædende rolle i evangeliet – det er rett og slett tett befolket av dem. Viktigst er selvsagt Jesus, som skildres på en variert og levende måte. Han viser ulike slags følelser: Han blir sint, er glad og ler. Han går, løper og hopper, og oppfører seg i det hele tatt slik som vanlige barn i antikken (trolig) gjorde. Jesu personlighet framstilles på sett og vis mer variert her enn det vi finner i Det nye testamentets evangelier. Også andre barn har sentrale roller, og mye av Jesu samhandling skjer med barn: De leker sammen og krangler, og de mobber ham. Han blir til og med forrådt av lekekameratene. Så godt som alle Jesu undergjæringer foregår også overfor barn.

Voksne opptrer nesten bare i rollene som foreldre og lærere.¹⁰ Foreldre trer først inn i fortellingen når det oppstår konflikter som må løses. Jesus forholder seg i utgangspunktet først til barn: Det er de som, på godt og ondt, fungerer som primære identifikasjonsfigurer for fortellingens publikum. Jesu foreldre utgjør unntaket: De har en framtrædende plass, noe som ikke er så rart for en fortelling der barnet Jesus er hovedperson. Særlig Josefs rolle er sentral. Han er skildret på variert vis, som både sterk og svak, og dermed som gjenkjennbar også for et barn. Han tar Jesus til skolen og med i arbeidet sitt. Han beskytter gutten og tar ansvar for ham i konfliktsituasjoner. Men han kan også irretesette ham. Josef er og gjør derfor hva et barn kunne vente av en far. Samtidig blir farsrollen utfordret, for eksempel når Jesus gir ham ordre i verkstedet og protesterer når faren drar ham i øret. Men dette skjer ikke på en måte som undergraver farsrollen. For autoritetsforholdet blir gjenopprettet til slutt: Som tolvåring skildres Jesus som lydige mot foreldrene. Like fullt signaliserer fortellingen at det fins et visst rom for opprør mot foreldre.

Tanken om opprør mot autoriteter ytrer seg også i Jesu konflikter med lærerne, og sterkere der enn overfor foreldrene. Dette er ikke overraskende, gitt den ofte hardhendte behandling antikkens lærere kunne gi elever. Protesten er spesielt tydelig i forbindelse med Jesu første skolebesøk. Samtalen

¹⁰ Også som tilskuergrupper. Disse gruppene kan for øvrig også være tenkt å inkludere barn.

mellom ham og Sakkeus ender med totalt nederlag for læreren, som dummer seg ut i de tilstedeværendes påsyn. Episoden, ikke minst Sakkeus' klage, blir penslet ut som en komisk tale og fremstår som en harselas med lærerrollen. Det er ikke vanskelig å tenke seg at framføringen av en slik våget fortelling kunne skape atskillig begeistring hos et barnlig publikum! Men selv om lærere får en hard medfart, blir heller ikke de fratatt sin autoritet. Også deres myndighet blir bekreftet til slutt, gjennom den tredje, gode læreren. Like fullt har fortellingen igjen vist at opprør er mulig, om enn innenfor begrensede rammer.

For det andre: Omgivelsene som gjenspeiles i barndomsevangeliet, er i stor grad barns nærmiljø. Mens for eksempel apokryfe apostelgjerninger har store deler av den antikke verden som sin scene, foregår alt i Tomas' barndomsevangelium i en hverdagslig sammenheng. Dets verden er et hjem, et verksted, hus, åpne plasser, en skole, en landsby, en elvebredd, jorder og skog – en biotop som ville være velkjent for et flertall av antikkens barn. Voksne hadde trolig liten interesse av å høre om denne slags verden – for dem ville de apokryfe apostelgjerningenes kosmopolitiske miljø være langt mer spennende. Men for barn ville denne nære verden være noe de kunne kjenne seg hjemme i. Dersom de attpåtil gjenfant Jesus, sin spesielle helt, i denne verdenen, ville det trolig glede dem desto mer.

Mange av de handlinger og hendelser som finner sted i fortellingen, svarer også med barns hverdagsliv. Jesu lek med leire og med vanddammer er gjenkjennelig for et hvilket som helst barn – her tas jord og vann i bruk som lekeredskaper. Øversteprestens sønn som ødelegger dammen Jesu har laget, og gutten som dunker borti ham, framstår begge som mobbere. Begge trår inn over grenser: Den første invaderer Jesu territorium, den andre går enda et skritt lengre og krenker kroppen hans. Spurvene som gjøres levende, kan reflektere barns fantasier om å utrette det umulige. Likedan kan Jesu forbannelser gjenspeile barns ønsketenkning om at ens uvenner må falle døde om.

Fortellingene om Jesu skoletimer vil også kunne ha fascinert barn. Blant annet kan alfabetspekulasjonene ha appellert sterkt til dem som var i ferd med å bli innviet i lesingens forjettende verden. Men også andre som ikke mestret lesekunsten, villé trolig bli fanget av denne beretningen om bokstavenes mystiske mening.

Underfortellingene ville svært sannsynlig ha appell til barn. De fleste foregår i deres miljø: innen familien, i nære sosiale forhold. Undrene er knyttet til barns grunnbehov: mat (vann, korn) og hvile (seng), og til trusler som var velkjente for barn: farlige dyr (slange) og ulykker. Helbredelsesmiraklene er spesielt interessante: De handler nesten bare om oppvekkelse av døde. Slike undre ville være av et slag som gjorde mest inntrykk på barn – denne typen er

også vanlig i eventyr. Barn fra fem år og oppover (jf. Jesu alder) er i en livsfase der de blir mer oppmerksomme på fenomenene liv/død. Dødeligheten blant antikkens barn var høy og en god del høyere enn for voksne. De ble derfor tidlig kjent med dette som en aktuell trussel. Det at alle som blir vekket opp fra de døde, er barn (bortsett fra en lærer), kan også ses som et tegn på at fortellingen har et spesielt fokus på barn. Mens voksne ville være mest interessert i å høre om voksne som vekkes opp fra de døde (jf. NTs evangelier), ville barn trolig først og fremst foretrekke å høre om barn.

Selve lengden på fortellingen virker også vel tilpasset barn: Den er kort, mye kortere enn for eksempel Jakobs forevangelium. En muntlig gjenfortelling ville ta ca. 20–30 minutter, noe som ville være passende ved ulike anledninger. Det er også en stadig veksling i evangeliet mellom fortellende stoff, der det stadig skjer noe nytt, og talestoff, der sentrale tanker og verdier blir formidlet. Dette skaper variasjon, slik at konsentrasjonen kan holdes oppe også hos et utålmodig publikum.

Slik tolket blir barndomsevangeliets rollefigurer og hendelser tydelig relatert til barn og deres hverdag. Det som skjer med Jesus, hans handlinger og reaksjoner, og de allmenne livsforhold ellers – alt dette kunne finne gjenklang hos tidligkristne barn. De ville kjenne igjen sine egne skjebner og erfaringer, og oppleve de samme gleder og bekymringer. De ville kunne identifisere seg med Jesu sinne, sympatisere med hans gjengjeldelser, drømme om å ha samme makt. Noe av dette er skildret på måter som voksne fortolkere har sett på som overdrevne og også støtende. Men det er svært trolig at det på treffende vis satte ord på hvordan disse barna selv kunne erfare livene sine.

Fortellingen virker også vel tilpasset barn når det gjelder kulturelle verdier og teologi. Den legger vekt på å formidle tradisjonelle verdier, slik som å vise lojalitet mot foreldre og å verne om familiens ære – selv om det altså også gis rom for protest. Fortellingen er oppmerksom på barns behov for følelsesmessig bekreftelse: Både Maria og Josef omfavner og kysser Jesus. Tilsvarende skildringer fins ikke i Det nye testamentets barndomsfortellinger – i dette synes barndomsevangeliet å være et hakk mer barnevennlig enn dem. Det er også verd å merke seg at fortellingen er fri for voksentemaer som er sentrale i andre tidligkristne skrifter, som for eksempel askese og ekteskap. Selv om slike temaer ikke er å forvente i en historie om Jesu barndom, er det likevel påfallende – hvis den primært var myntet på et voksenpublikum – at de overhodet ikke er berørt.

Fortellingen reflekterer også få av de teologiske temaer som var framme i tidlig kristendom, så som spesielle lærespørsmål, polemikk og trosforsvar. Mens Marias jomfrudom er et grunn tema i Jakobs forevangelium, er det ikke innenfor synsfeltet her. Heller ikke finner vi polemikk mot jødisk tro, som har

en stor plass i mange samtidige kristne skrifter. I stedet dominerer ett tema, kristologi: Barndomsevangeliet sikter mot å presentere et troverdig bilde av Jesus for sitt publikum. Også her virker fortellingen vel tilpasset barn. Med sitt fokus på Jesus-bildet tar den opp et sentralt teologisk tema, det kanskje mest spesifikke for en kristen teologi. Fokuset på dette ene temaet ville trolig også øke gjennomslagskraften for budskapet. Og ved at temaet presenteres på en enkel, men likevel variert måte, dvs. gjennom fortellinger og korte (sam)taler, blir historien lett å huske, samtidig som den også rommer stoff for videre refleksjon. Teologien i barndomsevangeliet kommer dermed til uttrykk i en form som antakelig kunne ha en sterk appell til barn.

Innvendinger: Er det sannsynlig at evangeliet var en fortelling for barn?

Tanken om barndomsevangeliet som en fortelling for barn er ny og kan med god grunn vekke motforestillinger. Vet vi for eksempel nok om barn i antikken til å forestille oss hvordan de hadde det, enn si opplevde tilværelsen, og hva som kunne appellere til dem? Er det ikke altfor lett å overføre våre egne forestillinger om barn til et miljø og en tid som er svært fjerne fra oss? Selv om vi opplagt må være kritiske her, ikke minst selvkritiske, har man innen forskning på antikken og tidlig kristendom etter hvert opparbeidet atskillig kunnskap om barns livsforhold, slik at det er mulig å si en del om dette (se kap. 1). Liknende utfordringer har vi dessuten også på andre felter der kildeomfanget er begrenset, for eksempel når det gjelder kvinners stilling, og på det området har man lykkes godt i å gi et bilde som framstår som troverdig.

Videre: Hvis barndomsevangeliet er en fortelling for barn, hvordan kan det da ha seg at det er blitt bevart – barn ville jo normalt ikke være i stand til å skrive det ned? Svaret er at denne slags fortelling ville finne gjenklang i flere aldersgrupper, akkurat som eventyr og liknende materiale gjør. Vi må regne med at det fantes en bred fortellekultur i antikken, og at aldersskiller var av mindre betydning enn i dag. Gode fortellinger som denne ville derfor ha sjanse for å slå igjennom overfor høyst ulike grupper og aldre. Hva som tiltaler barn, vil ofte tiltale voksne – såkalt allalderlitteratur er etter hvert blitt et anerkjent begrep innen moderne forskning. Muligheten for at en fortelling som Tomas' barndomsevangelium ble bevart i skrift, ville derfor være stor.

Men hva med det fremmedartede bildet vi får av Jesus? Og særlig: Hvordan komme til rette med at han forbanner andre til døde? Til dette er det

flere ting å si. For det første går det bra til sist – alle blir vekket opp igjen. Her gjelder eventyrets lov: Når enden er god, er allting godt. Det fortellingen framhever som problem, er ikke Jesu handlemåte, men andres uforstand: De som forbannes, burde på forhånd ha forstått hvem Jesus var, sett hans storhet, og behandlet ham deretter. Når de ikke gjør det, må de ta følgene – men lykkeligvis ordner det seg for dem til slutt.

For det andre er ikke dette jesusbildet så fremmed når det kommer til stykket: Vi finner liknende trekk i Det nye testamentet. For eksempel forbanner Jesus der et fikentre så det visner (Matt 21,18–22 par), og roper «ve» over de skriftlærde og fariseerne, riktignok uten at de dør av det (Matt 23,13–33 par).¹¹ Forskjellen – som riktignok ikke er uvesentlig – er at i barndomsevangeliet blir slikt tatt helt ut og overfor mennesker.

Og for det tredje: Det vi i vår tid anser som et problematisk jesusbilde, særlig formidlet til barn, trenger ikke ha vært opplevd slik i den tidlige kristendom. Vel kan noen den gang ha opplevd at det skurret. Men de fleste kan likevel ha vært fullt fortrolige med det: Dette kan – enten vi liker det eller ikke – ha vært deres bilde av Jesus.

Refleksjoner: Tomas' barndomsevangelium da og nå

Dersom vi, som jeg har gjort her, tolker Tomas' barndomsevangelium som en fortelling for barn, åpner det for en rekke ulike refleksjoner av metodisk, historisk og hermeneutisk slag. For det første peker det på behovet for *metodisk* å gå til historiske kilder med et barneblikk. I «barneblikk» kan ligge både det å studere kildene ut fra den rolle barn spiller i dem, men også å forsøke å se dem ut fra barns perspektiv. Barndomsevangeliet, og svært mange historiske kilder, er vanligvis ikke tidligere blitt lest slik. Det er flere årsaker til det. Klart viktigst er etter mitt syn forskningens sterke voksenfokus, dens «adultosentrisme». Det historiske materialet er blitt tolket ut fra voksne menneskers synsvinkel og interesser. Forskingen på tidlig kristendom har tradisjonelt vært opptatt av spørsmål rundt teologiske og sosiale forhold. I de senere to tiår er også fokuset på kjønn blitt kraftig forsterket. Man har avdekket hvordan både de historiske kildene og forskningen på dem har vært preget av menns perspektiv. Men tilfellet med barndomsevangeliet gjør oss oppmerksomme på enda et nødvendig perspektiv, nemlig et der kriteriet *alder* og kategorien *barn* tas med i beregnin-

¹¹ Se også fortellingen i Apg 5,1–11 om Ananias og Saffira, der Peter riktignok ikke uttaler en direkte forbannelse over de to.

gen. Uten dette vil alle våre forsøk på å tegne et bilde av fortiden bli skjeve, ufullstendige og i verste fall skadelige – fordi det tildekker og fortrenger livene til en gruppe mennesker som historisk sett har vært blant de tallrikeste og mest utsatte, og som fremdeles er og vil forbli å være det.

Dette innebærer ikke at andre måter å nærme seg Tomas' barndomsevangelium på blir av mindre verdi. Et mangfold av innfallsvinkler kan bare bidra til å gjøre vår forståelse av stoff som dette rikere. Det er for eksempel opplagt viktig å tegne et bilde av den *sosiale* sammenhengen fortellingen hørte til i (jf. ovenfor). Det er også helt nødvendig å ha *kjønn* med som et perspektiv inn mot et materiale som dette. Tomas' barndomsevangelium framstår nemlig som utpreget maskulint, som en riktig guttefortelling. Jesus opptrer på en måte som man tradisjonelt kan beskrive som mannlig: Han er utagerende og opptatt av å markere sin makt og sitt råderom. Det foregår i fortellingen også en sosialiseringssprosess der kjønn spiller en sentral rolle: Jesus går fra å være en lite kjønnsspesifikk lekende femåring, via en åtteårig gutt som hjelper sin far i verkstedet og på åkeren, og fram til den kloke ungdommen på tolv som går tempelets vismenn en høy gang. Bortsett fra Maria er hovedfigurene gutter og voksne menn. Josef har fått en mer framtrædende plass enn i Det nye testamentet, mens Maria trer tilbake og inn i en tradisjonell, underordnet rolle. Slik sett framstår fortellingen som et uttrykk for vanlige kjønnsrollemønstre i senantikken. Det kan derfor også være mulig at gutter i større grad enn jenter kunne identifisere seg med figurene i fortellingen.¹²

Studiet av Tomas' barndomsevangelium kan også bidra til å tegne et *historisk* mer holdbart bilde av barn og holdningen til barn i antikken. Det var særlig i eldre forskning vanlig å kritisere antikkens voksne for å mangle evne og vilje til innlevelse i barns behov og kår. Philippe Ariès' *Barndommens historie* (1960) er et sentralt eksempel på dette, og bokas negative oppfatning av forholdet barn/voksne har satt sterke spor i forskningen – selv om holdningene i de senere år er blitt langt mer nyanserte (se kap. 1). Tomas' barndomsevangelium er med på å skape et annet inntrykk. Særlig bidrar framstillingen av Jesus til dette. Som jeg har argumentert for ovenfor, handler og reagerer han på måter som barn ville kunne kjenne seg igjen i. Men ikke bare det: Via Jesus-skikkelsen støtter og anerkjenner fortelleren barns erfaringer av livet – av at de lever i en farefull verden der de trenger hjelp, at de har lov til å bli sinte, ta igjen, prøve ut grenser og attpåtil gjøre narr av voksne. Samtidig er det klart at et slikt barnefokus ikke er enerådende i evangeliet. Også mer voksne verdier som ære og lydighet har en plass. Like fullt viser fortellingen en imponerende evne til å ta barns perspektiv.

¹² Se Aasgaard 2009c.

Tanken om at dette evangeliet er en barnefortelling, kan også gi oss en særegen tilgang til det som er temaet for denne boka: tidligkristen trosopplæring for barn. Antikke og tidligkristne kilder som har oppdragelse og sosialisering som tema, framstår ellers i form av veiledning for voksne. Vi finner dette blant annet i håndbøker for undervisning av barn og ungdom i talekunst. Gode eksempler på dette er Quintilians (ca. 37–100 e.Kr.) *Institutio oratoria* og Augustins (354–430) *De doctrina christiana*.¹³ Også i Johannes Krysostomos' skrifter og prekener finner vi slikt materiale (se kap. 7 og 10), men der henvendt til foreldre, især fedre. Leser vi Tomas' barndomsevangelium som ovenfor, kan også denne fortellingen tjene som et vindu inn til hva vi kan kalle en tidligkristen religionspedagogikk. Men til forskjell fra Augustin og Johannes Krysostomos framstår fortellingen ikke som voksenveiledning, men som et eksempel på *anvendt* pedagogikk, på hvordan de første kristne praktisk ivaretok sitt ansvar som oppdragere i kristen tro. Slik tolket får vi et helt spesielt glimt inn i hvordan de tok i bruk vanlige formidlingssjangere som småfortellinger, taler og ramser, og hvordan de i denne fortellingen forsøkte å forene samtidens kulturelle verdier med egne kristne trosforestillinger.

Endelig er studiet av Tomas' barndomsevangelium *hermeneutisk* nyttig: Det kan kaste lys inn over konvensjonelle holdninger rundt kristen trosopplæring. Mye oppdragelseslitteratur innen kristen tradisjon har vært didaktisk-belærende: Den har hatt til hensikt å gi barna gode forbilder og formidle etablert tro og moral. Tomas' barndomsevangelium er et forfriskende pust inn i dette. Med sin «slemme» Jesus presenterer fortellingen i overraskende grad troen og livet på barns premisser – dens Jesus-figur er her en forløper for eventyrenes Espen Askeladd og Astrid Lindgrens Pippi Langstrømpe. Fortellingen framstår i dette ikke bare som teologi for barn, men som barns teologi, som barneteologi – og det i en radikal form: Her er Jesus ikke lenger bare sann Gud og sant menneske, han er sann Gud og sant barn.

Barndomsevangeliet kan også få oss til å reise spørsmålet om hva slags materiale som kan og bør formidles til barn. Vil dette være en fortelling som kan brukes i vår tids trosopplæring? Mange vil trolig besvare dette negativt, særlig på grunn av bildet som gis av Jesus. Men hva da med andre bibelfortellinger som i dag ofte har en plass i trosopplæringen? Hva slags bilde av Gud gir for eksempel historiene om Noah og flommen, om Abrahams nesten-ofring av Isak, og om egypterne som drukner i Sivsjøen (1 Mos 7–9; 22; 2 Mos 14)? Riktignok har fortellingene et positivt sikte: De skal blant annet vise en Gud som er trofast og hjelper de svake. Men etterlater de ikke likevel et inntrykk av Gud

¹³ Se de norske oversettelsene av Quintilian (2004) og Augustin (1998).

som uforutsigbar og skremmende? Hva med alle dem som druknet i flommen? Hva med alle enker og barn som satt igjen etter egypterne? Og hvordan kan Gud sette noen så fryktelig på prøve som skjedde med Abraham? Kan hende er Tomas' barndomsevangelium her flere hakk bedre: Det går – trass i Jesu brutale opptreden underveis – godt med alle til slutt. Det gjør det ikke i de andre tilfellene. Hva slags gudsbilde skaper eller etterlater slike fortellinger?

Uansett hvilke lærdommer vi måtte hente, metodiske, historiske, hermeneutiske eller andre: Det fins mange gode grunner til å lytte til Tomas' barndomsevangelium, den første kristne barnefortelling.